

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 321.8

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ В КОНТЕКСТІ «ТРЕТЬОЇ ХВИЛІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ»

Головченко В. І.

Доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. *Первісна хвиля глобальної демократизації своїм корінням сягає Війни за незалежність США 1775-1783 рр. й Великої французької революції 1789-1799 рр., але поява демократичних інституцій (у сучасному розумінні концепту) є феноменом XIX XX ст. Водночас світова політична історія знає й періоди приходу до влади постреволуційних авторитарних чи тоталітарних режимів. В статті подано компаративний аналіз як причин «хвиль відкоту» незалежної України від демократизації, так і особливостей її демократичного транзиту; з'ясовано чинники його уповільненості й недовершеності. Особливої уваги надано окресленню місця Революції гідності 2014 р. в подоланні кризи неспроможності суверенної України. Хоча євроатлантична інтеграція є найбільш надійним шляхом гарантування національної безпеки й суверенітету України, брак суспільного консенсусу й часу для кардинальних реформ та набуття відповідних критеріїв для вступу в НАТО і ЄС зумовлює для офіційного Києва доцільність налагодження асиметричного військово-політичного партнерства зі США.*

Ключові слова: *авторитаризм, демократизація, посткомуністичні держави, революція, реформи. авторитаризм, демократизація, посткомуністичні держави, революція, реформи.*

Постановка проблеми. Спливає чверть століття від неймовірно стрімкого, в історичному сенсі, процесу розпаду СРСР і очолюваної ним т. зв. «соціалістичної співдружності», що знаменувало на теренах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) і Балкан довгоочікувану «третю хвилю демократизації». Але посткомуністичні держави регіону, що глибоко вразили світ на зламі 1980 1990 х рр., демонструють надто різні результати на задекларованому ними шляху транзиту до представницької демократії й вільного ринку. Так, Польща й Чехія, Словенія й Хорватія, Естонія й Литва, що починали згадані перетворення з чітким баченням кінцевої мети та уявленням про необхідні кроки, вступили до НАТО й ключових інститутів Європейського Союзу, завершивши, таким чином, своє «повернення до європейського дому». В інших – Білорусі й Росії – на уламках старого радянського авторитарного режиму утвердилися новітні деспотії; треті, включно з Україною й Молдовою, десятиліттями перебувають у дорозі, запитуючи себе й навколишнє оточення, куди прямувати.

Чому так сталося, адже спершу високі посадовці й аналітична спільнота Євросоюзу теж, по суті, висловлювали скепсис щодо інтеграції до нього західних і південно-західних

сусідів України, з яким донині, вже після перемоги ЄвроМайдану й Революції гідності в лютому 2014 р. стикається офіційний Київ. Чому настільки різними виявилися державотворчі шляхи в близьких не лише географічно, а й цивілізаційно-історично країн, які, здавалося б, нещодавно мали спільну межу відліку? Адже досвід посткомуністичних країн переконливо засвідчив, що навіть там, де демократичні трансформації відбувалися помітно повільніше й спостерігалися «хвилі відкоту» від демократизації («reverse waves»), – в Албанії й Болгарії, Румунії й Словаччині, залишалася можливість досягнення жаданого результату реформ та набуття повноцінного членства в ЄС.

Аби з'ясувати природність і закономірність т. зв. «європейського вибору» України (попри те, що сумнозвісна вітчизняна «розбудова держави» стала синонімом беззмістовних блукань колом, горезвісної «багатовекторності», руйнівного вихолощення у широкого загалу громадян концептів «національної ідеї», «національного інтересу», «патріотизму» та ін.) варто для початку звернутися до уроків Революції 1917-1920 рр. у контексті «першої хвилі» глобальної демократизації.

Мета статті – з'ясувати місце й роль незалежної України в контексті глобальних процесів демократизації політичних систем і режимів держав.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як зазначив у відомому новаційному дослідженні провідний американський політолог-міжнародник С. Гантінгтон [8], «хвиля демократизації» – це група переходів від недемократичних режимів до демократичних, що відбуваються в певний проміжок часу, і кількість яких значно перевищує число переходів у протилежному напрямкові в даний період. До такої хвилі він відніс також лібералізацію в тих політичних системах, які не перетворюються на цілком демократичні.

Оскільки історія (а отже й політичний час) не є прямолінійним одновекторним процесом, С. Гантінгтон вказав на наявність у рамках хвилі демократизації протилежних, тобто антидемократичних тенденцій. Тобто, часом у великій групі країн домінували зворотні процеси, пов'язані зі зміцненням авторитарних і тоталітарних сил, поразкою народодовладдя й встановленням відповідних політичних режимів. Такі етапи в політичній історії С. Гантінгтон найменував «звотною хвилею» (чи «хвилею відкоту») від демократизації.

На підставі компаративного аналізу історико-політичних процесів, пов'язаних як зі становленням демократичних режимів, так і з їхньою тимчасовою (хоча хронологічні рамки могли бути доволі значними) поразкою, С. Гантінгтон виділив такі глобальні хвилі демократизації:

- перша, тривала, хвиля демократизації 1828-1926 рр.;
- перша «зворотна хвиля» 1922-1942 рр.;
- друга – коротка хвиля демократизації 1943-1962 рр.;
- друга «зворотна хвиля» 1958-1975 рр.;
- третя хвиля демократизації – з 1974 р.

Два вагомні критерії дозволяють встановити, коли політичні системи досягли демократичного мінімуму в контексті «першої хвилі демократизації»: по-перше, половина повнолітнього чоловічого населення має право голосу, й, по-друге, відповідальний глава виконавчої влади має або зберігати за собою підтримку більшості в обраному громадянами парламенті, або ж обиратися під час періодичних всенародних виборів.

Якщо вільно застосувати ці критерії, то «перша хвиля демократизації» почалася дійсно зі Сполучених Штатів в 1828 р., коли відміна майнового цензу в «старих» штатах Нової Англії й приєднання «нових» штатів із загальним виборчим правом для дорослих чоловіків допомогли довести частку білих громадян чоловічої статі, що насправді проголосували на президентських виборах, більш ніж до 50 %. В наступні десятиліття ціла

низка держав поступово розширяли своє виборче право, скорочуючи можливість подання голосу однією особою в кількох виборчих округах, впроваджували таємне голосування й встановлювали відповідальність прем'єр-міністрів та урядів перед парламентами.

На початок ХХ ст., окрім США й Франції, перехід до політичної демократії був завершений у Великій Британії та її домініонах (Австралія, Канада, Нова Зеландія, Нью-фаундленд), Бельгії й Нідерландах, Скандинавії (Данія, Норвегія та Швеція), Греції й Швейцарії. Напередодні Першої світової війни більш-менш демократичні режими встановилися в Аргентині, Уругваї та Італії, а по завершенні війни – в Ісландії й Ірландії, що саме здобули незалежність. Масові рухи до демократії розгорнулися тоді й у державах, що утворилися на теренах колишніх імперій Габсбургів, Гогенцоллернів і Романових, – Австрійській Республіці, Веймарській республіці в Німеччині, Польщі, Фінляндії, Чехословаччині, Королівстві сербів, хорватів і словенців (Югославії). Невдовзі демократичні лави поповнили Іспанія (до поразки Республіки в громадянській війні 1936-1939 рр.) й Чилі. В цілому ж С. Гантінгтон виділив 29 демократій, що встановилися внаслідок першої хвилі, а його колега Р. Дікс нарахував 21 демократію, серед яких 7 виявилися невдалими [6].

Аналізуючи регресивні процеси як після першої, так і після другої хвиль демократизації, С. Гантінгтон наголосив, що причини переходів від демократичних до авторитарних політичних систем відрізнялися між собою не менш, ніж причини демократичних транзитів, а почасти й перепліталися з останніми. Серед чинників, які сприяли «хвилям відкоту», американський політолог назвав такі:

- недостатня вкоріненість демократичних світоглядних цінностей серед ключових груп еліти й громадського загалу (у т. ч. ментальний спадок абсолютистської Російської імперії й тоталітарного СРСР, не врахований належним чином сучасними дослідниками Української революції 1917-1920 рр., студентської «революції на граніті» 1990 р. й «помаранчевої революції» 2004 р.);

- економічна криза чи крах, що загострили соціальний конфлікт і сприяли популярності жорстких заходів, які могли бути здійснені лише авторитарним урядом (не випадково впроваджувана російськими більшовиками репресивна командно-адміністративна система, навіть кривава політика «воєнного комунізму», багатьом здавалися єдиною можливим порятунком від голодної смерті й анархії);

- суспільно-політична поляризація, що була нерідко спричинена діями лівопопулістських урядів, які намагалися одночасно проводити забагато кардинальних соціально-економічних реформ, до того ж прискореними темпами (як тут не згадати прагнення Української Центральної Ради здійснити соціалізацію землі, що позбавило її підтримки заможного й середнього селянства);

- рішимість консервативних угруповань середнього й вищого класів усунути популістські й ліві рухи, а також пересічних громадян від політичної влади (чи не це стало справжньою причиною гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р., а не «неспроможність» Центральної Ради?);

- крах законності й правопорядку внаслідок тероризму й повстанських рухів (відразу ж спадає на думку сумнозвісна вітчизняна «отаманщина» 1919-1920 рр.);

- інтервенція чи завоювання недемократичною іноземною державою (руйнівне для української справи змагання «червоної» й «білої» Росії за опанування Наддніпрянщиною);

- ефект «снігової кулі» у формі деструктивного впливу таких процесів як крах чи повалення демократичних систем в інших, передусім сусідніх, країнах.

Основні результати дослідження. Якщо поглянути неупереджено й системно на магістральні напрямки розвитку національного державотворення за доби Української рево-

люції 1917–1920 рр., можна стверджувати належність Української Народної Республіки (як «першої» – парламентської часів Центральної Ради, так і «відновленої» – фактично президентської під проводом формально колегіальної Директорії) до «першої хвилі» глобальної демократизації як такої, що органічно вплітається в загальноєвропейські й світові процеси модернізації, породжені Першою світовою війною. Спробуймо оцінити саме під таким кутом зору окремі базові документи згаданої Революції.

Передусім, це – «Статут про Державний устрій, права і вільності УНР» (Конституція УНР), ухвалений у трьох читаннях на останньому засіданні Малої ради 29 квітня 1918 р. Безперечно, це був прогресивний документ, і не лише для свого часу. Зокрема, такі положення як право етнічних меншин «на впорядкування своїх культурних прав в національних союзах» (ст. 6), позбавлення громадянства тільки в судовому порядку (ст. 10), «повна свобода переміни місця перебування» (ст. 18), можливість добровільного виходу з громадянства (ст. 9) будуть зафіксовані на міжнародному рівні аж через три десятиліття Загальною Декларацією прав людини.

Конституція містила й широкий спектр гарантій прав особистості, зокрема, ст. 13 забороняла затримання громадянина на території УНР «без судового наказу інакше, як на гарячій вчинку», але й тоді його мали звільнити вже через 24 год., якщо суд не виявить підстав для подальшого утримання під вартою (в сучасній Україні цей термін становить 72 год.). Конституцією було скасовано смертну кару на території УНР (цивілізовані країни лише в сер. ХХ ст. наблизилися до такого кроку, відповідне ж рішення Конституційного Суду України датується лише 29 грудня 1999 р.), а також тілесні покарання й «інші акти, які понижують людську гідність» (досить згадати гірку й ганебну судову практику України після поновлення її незалежності в 1991 р.). Крім того, заборонялася конфіскація майна як вид покарання (ст. 14), а для проведення обшуку також був потрібний дозвіл суду, а не постанова прокурора (ст. 15).

Слід відзначити й проголошення Конституцією УНР рівності перед законом чоловіків і жінок, та той факт, що «актова, громадянська і політична правомочність громадянина УНР починається з 20 літ» (ст. 11). Для пасивного виборчого права при формуванні Всенародних зборів УНР теж встановлювався віковий ценз у 20 років (ст. 29). На Заході ж феміністський рух тоді тільки-но набирив сили, до вибуху Першої світової війни загальне виборче право жінки отримали тільки в Новій Зеландії, Австралії, Фінляндії й Норвегії та шести штатах США, а у «взірцевих» нині європейських державах представницької демократії – Франції, Італії, Греції, Швейцарії, Португалії, Іспанії й Ліхтенштейні це сталося вже під час «другої» й «третьої» хвиль демократизації (саме в такій часовій послідовності).

Виборча система в УНР спиралася на принцип «один виборець – один голос» так, «щоб один депутат припадав приблизно на 100 тисяч людності, і щоб при виборах ніхто не мав другого голосу» (ст. 28). Позбавити ж виборчого права можна було лише в установленому законом порядку й не за будь-якого кримінального злочину (як це було донедавна в УРСР), а лише у випадках, визначених Всенародними зборами (ст. 21). Перевірку ж результатів виборів здійснював Суд УНР, що істотно підносило його роль у державі (ст. 30).

У конструюванні державних структур Конституція УНР твердо проводила принцип розподілу влад, наведено в ній і строго визначений перелік суб'єктів, що мали право вимагати розпуск парламенту: «Дочасно Всенародні збори розпускаються їх же постановою, а також волею народу, висловленою не менш, як трьома мільйонами виборців – писаними заявами, переданими через громади Судові, що, по перевірці правосильності, повідомляє про це домагання Всенародні збори». Діяльність останніх достатньо регла-

ментована, а сам законодавчий орган мислився як постійно діючий. Широким і конкретним є також перелік у ст. 39 суб'єктів законодавчої ініціативи, причому це право належало не лише окремим зареєстрованим у встановленому порядку фракціям чи депутатським групам (не менше 30 осіб), але й президії парламенту, уряду, органам самоврядування, чи навіть безпосередньо виборцям, якщо їхня кількість не менше 100 тис. (останніх двох можливостей в Україні не передбачено й після перемоги Революції гідності 2014 р.).

Припинення громадянських прав і свобод допускалося лише в чітко обумовлених випадках («під час війни або внутрішніх непокоїв», ст. 71) спеціальним законом, але не більш як на тримісячний термін – і це в умовах тотальної громадянської війни й більш, ніж імовірної іноземної збройної інтервенції! [4, с. 336]. Загалом у тексті «Статуту» вражає базове неприйняття насильства як засобу досягнення політичної влади.

Але гетьманський переворот, який, за іронією долі, стався в Києві того ж дня, коли була ухвалена Конституція УНР, унеможливив практичну реалізацію останньої. Українському народові військовою силою реакційно був нав'язаний авторитарний режим, що вже першими ж документами – «Грамотою до всього українського народу» та «Законами про тимчасовий державний устрій України» скасував чимало демократичних напрацювань Центральної Ради. Згідно з цими актами, «Гетьману всієї України» належало право остаточного затвердження розроблених міністерствами законів, призначення голови виконавчої влади – Отамана Ради Міністрів і затвердження її складу, керівництво всіма зносинами з іноземними державами, верховне головнокомандування, оголошення надзвичайного і воєнного станів, помилування та ін. [2, с. 498-499].

Проте навіть тоді зберігалось для кожного громадянина право вільного вибору місця проживання й праці (одразу спадає на думку сумнозвісна «реєстрація» в незалежній Україні) та вільного виїзду за кордон. І хоча демократичність змісту «Законів», зважаючи на обставини приходу до влади П. Скоропадського й сутність його режиму, є дуже сумнівною, позитивним було прагнення влади до впорядкування законодавчого процесу й законності як норм державного управління. Навіть ця, по-суті диктаторська, влада не претендувала (принаймні формально) на абсолютну істинність, чому й видала «тимчасові закони». Дамоклів меч легітимності, залежності від дійсно народного волевиявлення, зависав над гетьманатом так само, як і над його попередниками.

Авторитарний режим гетьмана П. Скоропадського став провісником першої «зворотної хвилі» чи «відкоту» 1920-1930-х рр. – низки військових переворотів, громадянських війн і встановлення диктаторських режимів у до того демократичних країнах. Гетьманська ж диктатура виявилася настільки протиприродною українському національному духові й історичним традиціям, що спромоглася проіснувати лишень вісім з половиною місяців, та й то виключно завдяки присутності німецьких і австрійських та угорських військ. Загальнонародне повстання, очолене Директорією, змело цей режим, і в Наддніпрянській Україні з'явилися сприятливі передумови для поновлення демократичного транзиту.

В оприлюдненій 26 грудня 1919 р. в Києві «Декларації» Директорія визначилася як «тимчасова верховна влада революційного часу» й розділила державну діяльність на два етапи. Перший – відродження демократичних принципів, проголошених раніше Центральною Радою в її Універсалах, що дає підстави стверджувати, зокрема, про політичну спадкоємність Директорії. Йдеться про послідовну аграрну реформу; 8 год. робочий день; права на колективні угоди, коаліції й страйки; визнання прав фабричних комітетів та ін. Мета ж другого етапу – «творення нових, справедливих, відповідних до реального відношення сил у державі, соціальних і політичних форм».

Виходячи саме з тимчасовості своєї влади, Директорія вже в «Декларації» пропонувала «трудовому селянству», «міському робітництву» й «трудовій інтелігенції» провести вибори делегатів на Конгрес трудового народу України. Той також розглядався як тимчасовий орган вищої влади революційного часу, але зі значно більшими повноваженнями, ніж Директорія, і в перспективі мав бути замінений «представництвом працюючих мас, обраним по удосконаленій системі виборів, цебто Установчими Зборами». Попри надзвичайні обставини воєнного часу, саме ідея парламентаризму проголошувалася основоположною навіть тоді, коли російські більшовики силою розігнали Установчі збори в Петрограді, а сам цей інститут затаврували вустами свого лідера як винятково буржуазний.

У «Декларації» були передбачені й надзвичайні заходи зі стабілізації економіки УНР: впровадження «державного робітничого контролю» на виробництві й установах, державне управління головними галузями промисловості, створення по всій Україні «комісій боротьби з спекуляцією». Поряд із цим у документі проголошувалася орієнтація на «кращі форми» соціальних реформ, «яких досягатиме світова, особливо західноєвропейська трудова демократія» [1, с. 175-176]. Звісно ж, така світоглядна орієнтація навряд чи могла викликати прихильне розуміння в тогочасного керівництва радянської Росії на переговорах із очолюваною С. Мазуренком делегацією Директорії УНР, як і декларування «цілковитого нейтралітету і бажання мирного співжиття з народами всіх держав».

Таким чином, ще століття тому політична думка й воля лідерів УНР прагнули інтегрувати її в загальноєвропейський демократичний поступ, включити до загальних процесів цивілізаційного розвитку. Директорія наголошувала в «Декларації», що вона здійснює «перебудову» й при цьому «вживатиме всіх заходів, щоб уникнути анархічних, неорганізованих і несистематичних форм цієї перебудови».

Логіка «війни на всі фронти», з якої не виходила УНР, зумовила швидку еволюцію національної державності в напрямку до президентської республіки, драматичний шлях Директорії від фактично більшовицьких соціально-економічних гасел антигетьманського повстання й сумнівного «трудового принципу» виборчої системи до ствердження ліберально-демократичних засад: нарівні з іншими формами власності зберігалася приватна, легітимувалися загальне виборче право й державні гарантії прав людини. Така трансформація державної ідеології відбувалася, зокрема, й під впливом консервативних ідей, коли серед інших принципів державного ладу закладалися унітарність і авторитаризм. За збереження цієї тенденції – поєднання соціального радикалізму УНР і традиціоналізму (консерватизму) гетьманату – цілком можливим було формування такої національної ідеї, що змогла б згуртувати навколо себе всі соціальні верстви тогочасного українства.

Але невблаганна історія розпорядилася таким чином, що героїчна спроба лідерів українства початку ХХ ст. утвердити національну державність виявилася невдалою. Як зазначив український політолог і один із провідних європейських фахівців з теорії нації та національних відносин О. Бочковський, «з національного боку український народ не був і не міг бути належно підготовлений до цього великого подвигу. В процесі історії, з причин від себе незалежних, український народ не розвинувся в модерну націю» [5, с. 341-342]. Тобто, фатальна невдача національного державотворення в 1917-1920 рр. випливала не стільки з кон'юнктурних помилок політичного керівництва УНР, скільки із структурних вад українства: його деформованої соціальної структури, культурно-освітньої відсталості широкого загалу, слабкої участі в процесах урбанізації, недостатньої національній свідомості й мобільності.

Але ці властиві українській нації початку ХХ ст. вади тією чи іншою мірою були притаманні й іншим «неісторичним» народам ЦСЄ, передусім, естонцям, латишам і фінам, що

все-таки захистили своє національне самовизначення від більшовицької агресії. Нині дедалі ширше коло дослідників, у т. ч. й автор, приходять до висновку, що проблема полягає не в якісній різниці розвитку національно-визвольних процесів в українців і поляків чи українців і литовців, а в міжнародних наслідках Першої світової війни, що вплинули на уявлення Антанти й США про бажану повоєнну політичну карту Європи. Адже Польща, країни Балтії й Фінляндія відстояли свою державність не в останню чергу завдяки підтримці країн-переможниць у світовій війні.

Саме зовнішньополітичний фактор виявився катастрофічним для УНР, коли всі спроби її керівництва довести на міжнародно-політичному рівні, передусім на Паризькій мирній конференції 1919-1920 рр., що Україна є коли не важливим, то, безсумнівно, прийнятним учасником повоєнного мирного перевлаштування регіону й створення «санітарного кордону» проти більшовицької експансії, зазнали невдачі. Антанта погодилася б визнати за Україною приблизно ту ж геополітичну роль, яку обійняла тоді в ЦСЄ Польща, лише в разі створення над Дніпром міцного й життєздатного державного організму, здатного нейтралізувати розповсюдження більшовизму й стабілізувати військово-політичну ситуацію. Але керівникам вітчизняного визвольного руху так і не вдалося переконати Захід у доцільності закріплення за Україною ключової ролі в створенні системи регіональної безпеки шляхом організації Балто-Чорноморського союзу. На перешкоді цьому стали як тісні політичні зв'язки лідерів Центральної Ради і гетьманату П. Скоропадського з офіційними Берліном та Віднем у вирішенні регіональних і прикордонних проблем, так і переважно лівосоціалістичний характер урядів УНР, що мав наслідком тривалу невизначеність зовнішньополітичних державних пріоритетів.

Коли ж із поглибленням горбачовської «перебудови», крахом комуністичних режимів у державах ЦСЄ й розпадом СРСР «третьої хвиля демократизації», що почалася з «революції гвоздик» 1974 р. у Португалії, докотилася до України, перші ж її кроки на шляху незалежності й псевдореформ, на жаль, звелися до «перекрашування» колишніх радянських партійних і господарських функціонерів та поповнення їхніх лав вітчизняною «правоцентристською опозицією» (шістдесятники-дисиденти й правозахисники). Саме її декларативні «демократи» й «прихильники ринку» зі старої номенклатури (пізніша «партія влади») досить успішно використовували як декорацію, або як «цапів відбувайлів». На них списувалася провина за погіршення рівня життя населення внаслідок так і не проведених, або в кращому разі впроваджених із великим запізненням (як це мало місце з розробленням Конституції чи переходом на національну грошову одиницю – гривню) реформ, внаслідок чого тоді так і сталося справжнього оновлення влади. Натомість внаслідок «втоми» суспільства від імітації чергової хвилі реформ відбувався лише черговий «відкат» до авторитаризму радянського зразка.

Проблеми загострювалися й під впливом суб'єктивного чинника – вітчизняний політикум тривалий час не міг визначитися з національними політичними й економічними інтересами, тому управлінські й ринкові перетворення відбувалися значною мірою стихійно. Як наслідок – українська влада тривалий час фактично дублювала невдалі російські кроки й помилки на напрямку реформ, але з піврічним чи річним відставанням. Практично не враховувався світовий досвід виведення держави із системної кризи, зокрема уроки «Нового курсу» Президента США Ф. Д. Рузвельта, повоєнних Західної Німеччини та Японії, постмаоїстського Китаю – не говорячи вже про «свіжий приклад» західних сусідів України.

Тому в проведенні поодиноких реформ українська влада радше реагувала на зовнішні подразники, чималу роль у цьому відіграли «червоні директори», що опиралися рішучим крокам, не бажаючи «розхитувати ситуацію» на своїх переважно застарілих підприєм-

ствах. Своєю чергою, заплутана конституційна модель не дозволяла чітко встановити відповідальність за проведення ефективної економічної політики й оптимального зовнішнь-ополітичного курсу: до перемоги «помаранчевої революції» взимку 2004-2005 рр. й спроби конституційної реформи, що мала впровадити в Україні парламентсько-президентську форму правління, глава держави призначав і звільняв не лише прем'єра, а й силовий та економічний блоки уряду за згодою Верховної Ради. Тож, замість команди однодумців, українські уряди радше нагадували збірні з різних класів.

Водночас Україна зазнала несподіваного для її істеблішменту системного тиску з боку Кремля, протистояти якому вітчизняна олігархічна система виявилася нездатною. За корупційних схем постачання ресурсів, передусім енергетичних, а також проведення приватизаційних конкурсів чи визначення контролю над провідними промисловими об'єктами, особи, що діяли на угоду Росії, діставали доступ до стратегічних підприємств і галузей України. До того ж, жорсткий наступ Кремля не зустрічав адекватної протидії з боку західного бізнесу, що не квапився інвестувати в слабо передбачувану й корумповану країну.

А кадрова політика Президента України Л. Кучми на засадах фаворитизму й вузько-корпоративних інтересів (її апогеєм стало призначення в листопаді 2002 р. прем'єр-міністром України одіозного глави Донецької обласної адміністрації В. Януковича, який став кандидатом від влади на президентських виборах 2004 р.) мала наслідком те, що на ключових посадах у державі опинялися люди, які не лише працювали на втягування України в російську геополітичну орбіту, а й навіть публічно хизувалися цим [3, с. 71-72].

«Помаранчева революція» виявилася єдиною можливістю хоча б на якийсь час зупинити натиск зі Сходу. Кремлівське керівництво було неготовим до такого розвитку подій в Україні, що унеможливив перемогу на президентських виборах В. Януковича, й відверто розгубилося. А демократичні розвинені держави Заходу вперше за майже півтора десятиліття всерйоз очікували від України позитивних змін. На це сподівалося й українське громадянське суспільство, однак їх, на жаль, практично не відбулося.

Вдруге після проголошення незалежності України, попри небачену в її новітній історії загальнонародну підтримку й навіть прихід до влади на хвилі масових ненасильницьких протестів, українська опозиція не змогла виправдати очікувань. Пріоритети лідерів «помаранчевих» сил (В. Ющенко, Ю. Тимошенко, О. Зінченка, Ю. Луценка, Р. Безсмертного та ін.), усупереч існуючим планам щодо вирішення найбільш нагальних проблем країни й майже абсолютній їхній первісній підтримці у Верховній Раді, виявилися викривленими: першочерговим завданням стало не здійснення проголошених системних реформ, а перемога над партнером-опонентом. На це були спрямовані енергія й зусилля, що мали б скеровуватися на подолання корупції, обмеження політичного впливу олігархії, здійснення реструктуризації економіки й подолання опору реформам.

Така логіка («перемога над партнером понад усе») штовхала «помаранчевих» політиків до союзів з ідеологічними опонентами з Партії регіонів, а також до популістських кроків, які підривали економіку країни (надто під час валютно-фінансової кризи 2008-2009 рр.) й істотно погіршували діловий клімат. Зрозуміло, що внутрішні негаразди й чвари в таборі «помаранчевих» перешкодили також подоланню зовнішніх загроз («газові» й «торговельні» війни з Росією, модернізація російського Чорноморського флоту на його базі в Севастополі та ін.) та завадили успішній євроатлантичній і європейській інтеграції України [7, с. 270].

Але несправедливо було б вважати президентство В. Ющенко роками, змарнованими для громадянського суспільства України. По поверненні до влади внаслідок чергової «зворотної хвилі», «регіонали» неждано для себе відразу ж зіштовхнулися з низкою трудно-

щів, які були б немислимі в разі їхньої очікуваної перемоги в 2004 р. По-перше, суспільство, вже свідоме своєї сили, могло самоорганізуватися для опору (що й засвідчили «податковий Майдан», студентські виступи проти антидержавної освітньої політики Д. Табачника й, зрештою, Євромайдан). Акції протесту, які спершу були розрізненими й не вельми численними, продемонстрували небезпечну для влади тенденцію: так, як у Росії чи Білорусі, не вийде. По-друге, «регіональній» владі довелося таки здійснювати реформи, але не просто по-старому нав'язувати їх суспільству, а пояснювати логіку своїх дій. Й нарешті, по-третє, Кремль виявився менш дружнім із «регіоналами» при владі, ніж в опозиції.

Тому загалом очікуваний остаточний вибір В. Януковичем проросійської зовнішньополітичної та економічної орієнтації, що виявився в його відмові від підписання 28-29 листопада 2013 р. на Вільнюському саміті «Східного партнерства» Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, породив Євромайдан, який увінчався перемогою в лютому наступного року Революції гідності. Щоправда, за такий стратегічний міжнародно-політичний і дипломатичний прорив Україні довелося зазнати неспровокованої військової агресії з боку Росії (усупереч низці чинних міжнародних договорів), здійсненої нею насильницької анексії Криму та організованого й ефективно підтриманого Кремлем сепаратистського заклоту в Донецькій і Луганській областях.

Висновки. Революція гідності знову надала шанс для подолання кризи неспроможності незалежної України й утвердження незворотності вибору, зробленого нею на користь євроатлантичних цінностей. Тому найближчі роки стануть часом випробування не лише на вміння нової української влади ефективно протидіяти російському силовому тиску (за збереження й зміцнення стратегічного партнерства зі США, Північноатлантичним альянсом і ЄС), але й спроможності її реально розпочати та просувати системні реформи, передусім судово-правову, антикорупційну, податкову, військову, адміністративну й освітню, що є необхідні для подачі заявки на членство в Євросоюзі й створення підґрунтя для одержання Плану дій щодо членства в НАТО.

В такому контексті, на глибоке переконання автора, критичної важливості для гарантування національної безпеки й успіху політичного та економічного реформування України набуває її стратегічне партнерство зі США, що безсумнівно корисне й для цілого регіону Центрально-Східної Європи. Одноставне голосування 11 грудня 2014 р. в Сенаті й Палаті представників Конгресу США за «Акт на підтримку свободи в Україні» [9], а також подальше просування ідеї надання Україні летальної зброї головою Об'єднаного комітету начальників штабів генералом М. Демпсі, міністром оборони США Е. Б. Картером і директором Національної розвідки США Дж. Клеппером засвідчили реальну можливість набуття нашою державою статусу «головного союзника США поза НАТО» («Major Non-NATO Ally») [10].

Якщо євроатлантична і європейська інтеграційна політика України не стане предметом залаштункових оборудок, покликаних задовольнити реваншистські забаганки кремлівського керівництва, то революційний вибір України на користь цінностей західної цивілізації набуде дійсно незворотного характеру. Для цього є всі достатні й необхідні умови.

Список використаної літератури

1. Винниченко В. Відродження нації : (Історія української революції, марець 1917 р. – грудень 1919 р.) : в 3 ч. – К. : Відень : [Б. в.], 1920. – Ч. 3. – 535 с.
2. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: І. О. Кресіна (керівник), О. В. Кресін, В. П. Ляхоцький, В. Ф. Панібудьласка; за ред. В. Ф. Панібудьласка. – К. : Вища школа, 1997. – Ч. 1. – 583 с.

3. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога : монографія / Ігор Рущенко. – Х. : ФОП Павленко О. Г., 2015. – 268 с.
4. Українська Центральна Рада: документи і матеріали. У двох томах. Том 2 : 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – К. : Наукова думка, 1997. – 424 с.
5. Boczkowski H. O. Einführung in die Natiologie und Soziologie / Hyppolit Olgerd Boczkowski. – München : Ukrainisches Technisch-Wirtschaftliches Institut, 1992. – 346 s.
6. Dix R. H. History and Democracy Revisited / Robert H. Dix // Comparative Politics. – 1994. – № 27 (1). – P. 91-105.
7. Hołowczenko W. Rewolucja godności – 2014 jako proba przezwyciężenia kryzysu politycznego na Ukrainie / Wołodymyr Hołowczenko // Politeja (Krakow) : Studia Ukrainskie. – 2015. – Nr 2 (34/1). – S. 269-280.
8. Huntington S. P. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century / Samuel P. Huntington. – Norman, OK : University of Oklahoma Press, 1993. – 384 p.
9. H. R. 5859 – Ukraine Freedom Support Act of 2014 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/5859>.
10. S. 2277 – Russian Aggression Prevention Act of 2014 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/2277/text>.

UKRAINE IN CONTEXT OF THE «THIRD WAVE OF DEMOCRATIZATION»

Holovchenko Volodymyr

Professor, Doctor of Sciences (Politology), Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University.

Abstract. *Though the initial wave of global democratization rooted in the American War of Independence 1775-1783 (the American Revolution) and in the Great French Revolution 1789-1799, but the emergence of democracy institutions (in the modern sense of this concept) is a phenomenon of the nineteenth and twentieth centuries. However, political history knows other periods when a large group of countries were struck by the reverse processes associated with increased anti-democratic forces, defeat of democracy and establishment of authoritarian or totalitarian regimes. National Revolution of 1917-1920 not only gave birth to the Ukrainian People's Republic, but also made it into the first wave of global democratization as being organically woven into European and world liberation process generated by the First World War. The article presents a comparative analysis of the «reverse waves» causes from democratization of Ukraine as well as features of state's democratic transit and factors of its slowness and incompleteness. Approved that the model of society and the state which has developed in Ukraine after the proclamation of independence in 1991 – so-called oligarchic-lumpen by the Russian-Soviet model was far from optimal, and allegedly benefits of the Ukrainian SSR economy were weaknesses for an independent state. Special attention was given to outlining of the Dignity Revolution 2014 role in overcoming of sovereign Ukraine inability crisis. But aggressive and defiant Russian behavior in the international arena has violated the sovereignty of Ukraine and its territorial integrity destroyed, ignored the basic rules and principles of international law and set architecture of European security and post-bipolar world order before serious challenges not seen since the Cold War. Thus, the problem of Ukraine's national security went beyond its national borders and become a regional and global dimension. Therefore, only receiving full membership in NATO and the European Union (and exclusively in this order as experience shows of all EU members except Austria, Finland and Sweden) is the most effective way to strengthen national security of Ukraine. In this context the strategic partnership between Ukraine and the United States acquires the critical importance for security and success of political and eco-*

conomic reform in Ukraine, it undoubtedly useful also for the whole region of Central and Eastern Europe.

Key words: *authoritarianism, liberation movement, democratization, post-communist states, revolution, reforms.*

References

1. Vynnychenko V. Vidrodzhenn'a natsiji: (Istorija ukrajins'koji revolutsiji, marets 1917 r. – hruden' 1919 r.) : v 3 ch. – K. : Viden' [B. v.], 1920. – Ch. 3. – 535 s.
2. Natsional'ni protsesy v Ukrajinі : istorija I suchasnist'. Dokumenty i materialy. Dovidnyk. U 2 ch. / Upor'ad.: I. O. Kresina (kerivnyk), O. V. Kresin, V. P. L'ahotskyj, V. F. Panibud'laska; za red. V. F. Panibud'laska. – K. : Vyshcha shkola, 1997. – Ch. 1. – 583 s.
3. Rushchenko I. P. Rosijs'ko-ukrajins'ka hibrydna vijna : pogl'ad sociologa: monographija / Igor Rushchenko. – H.: FOP Pavlenko O. G., 2015 – 268 s.
4. Ukrajin's'ka Tsentral'na Rada : dokumenty I materialy. U dvoh tomah. Tom 2 : 10 hrudn'a 1917 r. – 29 kvitn'a 1918 r. – K. : Naukova dumka, 1997. – 424 s.
5. Bochkowskij I. O. Einfuhrung in die Natiologie und Soziologie / Ippolit Olgerd Bochkowskij. – Munhen : Ukrainishes Tehnish-Wirtschaftliches Institut, 1992. – 346 s.
6. Dix R. H. History and Democracy Revisited / Robert H. Dix // Comparative Politics. – 1994. – № 27 (1). – P. 91-105.
7. Holovchenko W. Rewolucja godnosci – 2014 jako proba przezwycezenia kryzysu politychnego na Ukrainie / Volodymyr Holovchenko // Politeja (Krakow) : Studia Ukrainskie. – 2015. – Nr 2 (34/1). – S. 269-280.
8. Huntington S. P. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century / Samuel P. Huntington. – Norman, OK : University of Oklahoma Press, 1993. – 384 p.
9. H. R. 5859 – Ukraine Freedom Support Act of 2014 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/5859>.
10. S. 2277 – Russian Aggression Prevention Act of 2014 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/2277/text>.

УКРАИНСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ ДОСТОИНСТВА В КОНТЕКСТЕ «ТРЕТЕЙ ВОЛНЫ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ»

Головченко В. И.

Доктор политических наук, профессор, Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Первая волна глобальной демократизации своими истоками уходит в Войну за независимость США 1775-1783 гг. и Великую французскую революцию 1789-1799 гг., но появление демократических институций (в современном понимании концепта) – феномен XIX-XX вв. В то же время мировая политическая история знает и периоды прихода к власти постреволюционных авторитарных или тоталитарных режимов. В статье представлен сравнительный анализ как причин «волн отката» независимой Украины от демократизации, так и особенностей ее демократического транзита; выяснены факторы его замедленности и несовершенства. Особое внимание уделено определению места Революции достоинства 2014 г. в преодолении кризиса несостоятельности суверенной Украины. Хотя евроатлантическая интеграция является наиболее надежным способом гарантирования национальной безопасности и суверенитета Украины, недостаток общественного консенсуса и времени для кардинальных реформ, а также достижения соответствующих критериев для вступления в НАТО и ЕС обуславливают для официального Киева целесообразность налаживания асимметричного военно-политического партнерства с США.*

Ключевые слова: *авторитаризм, демократизация, посткоммунистические государства, революция, реформы.*